

STREDOEURÓPSKE SÚVISLOSTI V SLOVENSKEJ ROMANTICKEJ HISTORICKEJ PRÓZE

PETER KÁŠA¹
(Prešov)

Słowa kluczowe: historia, fikcja, naród, Slovacy, Węgrzy

Keywords: history, fiction, nation, Slovaks, Hungarians

Abstrakt: Peter Káša, ŚRODKOWOEUROPEJSKIE KONTEKSTY W SŁOWACKIEJ ROMANTYCZNEJ PROZIE HISTORYCZNEJ. "PORÓWNANIA" 9, 2011, Vol. IX, ss. 190–198. ISSN 1733-165X. Artykuł skupia się na różnych spojrzeniach na węgierską historię i słowacko-węgierskie relacje końca XVII i XVIII wieku i analizuje dwie odmienne poetyki słowackiej powieści historycznej. W efekcie autor twierdzi, że fikcja powieściowa Samuela Tomášika zdominowana jest przez folklor i aspekty narodowe. Ján Kalinčiak natomiast w swoich powieściach wykorzystuje poetykę opartą na stylizacji artystycznej umieszczającej indywidualne losy ludzkie w kontekście szlacheckiej tradycji węgierskiej.

Abstract: Peter Káša CENTRAL EUROPEAN CONTEXTS OF SLOVAK HISTORICAL ROMANCES. "PORÓWNANIA" 9, 2011, Vol. IX, pp. 190–198. ISSN 1733-165X. This paper deals with different views on Hungarian history and Slovak-Hungarian relations at the late 17th and early 18th centuries and analyzes two different kinds of poetics of Slovak historical romances. As a result of this, the author argues that in Samuel Tomášik's fiction Slovak folklore and national aspect dominates, in his fiction Ján Kalinčiak uses more specific poetics and depicts individual human fates in the context of Hungarian gentry tradition.

Keď sa hovorí o historických inšpiráciách slovenského literárneho romantizmu, zdôrazňuje sa najmä tematika Veľkej Moravy, udržiavajúcej ideu slovanskej vzájomnosti, ktoré mali vzbudzovať jednak národnú hrdosť s ilúziou možného návratu k starej sláve, ale aj etnicko-rodovú alternatívu (Kulturnation) voči aktuálnej a reálnej uhorskej štátnosti (Staatnation). Takáto projekcia slovenských dejín

¹ Correspondence Address: kasa_p0@unipo.sk

však neplatila v absolútnej podobe, ba dokonca možno hovoriť aj o istom paradoxe. Osobnosti ako Mojmír, Pribina, Rastislav a najmä Svätopluk síce oživali v početných básnických opusoch, ale veľkomoravskú látku v prozaickej forme spracoval z romantikov iba J. M. Hurban. Oproti tomu, významné obdobia uhorských dejín (najmä protihabsburské povstania v 17. a 18. storočí) boli v slovenskej historickej próze tematizované oveľa intenzívnejšie a to aj vďaka tvorivým aktivitám J. Kalinčiaka a S. Tomášika. Dokonca Kalinčiakova poviedka *Svätý Duch* (1848) otvárala Rákociovský kult ešte pred vznikom prvých maďarských románov na túto tému, ktoré sa objavujú až na začiatku 60. rokov 19. storočia². Znamená to, že: 1) nie všetci slovenskí romantici sa dištancovali od tematiky spoločných uhorských dejín a tradícií (sv. Štefan, Matej Korvín, protihabsburské povstania...), 2) uhorská literárna tradícia presahuje užšie chápaný maďarský kontext a tvorili ju aj texty z nemaďarského jazykového prostredia.

*

Historizmus do literatúry prenikal veľmi často paralelne so vznikom a rozvojom národného a historického vedomia. Prirodzene, že aj slovenská historická próza obdobia romantizmu bola priamo spätá s genézou slovenskej národnej ideológie a s formovaním novej postklasicistickej romantizujúcej estetiky. Čistý epický žáner, ktorý sa výraznejšie profiluje až v 40. rokoch však ešte dlho zostáva "v tieni lyriky". Zároveň však treba poznamenať, že historizmus a historická tematika majú v slovenskom kultúrnom kontexte hlbšie tradície jednak v rovine ľudovej slovesnosti (historické piesne, povesti, balady...) i klasicistickej literatúry (hrdinské eposy, historické spevy...). Často dochádzalo aj k prelínaniu "ľudového a učeného historizmu". Efektom boli populárne texty, ktoré permanentne oživali v rozličných intertextových variantoch a v priamej či nepriamej závislosti od aktuálnych literárnoestetických trendov a sociálno-politického statusu národného spoločenstva. Dominancia "romantického chápania historizmu trvala až do konca 19. storočia"³, čo jasne dokazujú aj texty, tematizujúce "slovenskú účasť" v celouhorskom povstaní F. Rákociho II. Beletrizáciou historických faktov sa mal fixovať a potvrdzovať pocit spoločného kolektívneho vedomia v zmysle "slovenstva v slovanstve" (J. M. Hurban, S. Tomášik) alebo "alternatívneho modelu slovenstva v uhorskosti" (J. Kalinčiak, L. Kubáni, A. Sládkovič, S. Vozár...). O týchto ambivalenciách slovenského romantizmu písal už aj M. Pišút⁴, ktorý pri počiatkoch slovenského romantizmu vymedzil dve základné ideové koncepcie: 1) uhorskú (J. Kalinčiak) a 2) česko-slovanskú (J. M. Hurban).

² K tomu pozri: B. Pomogáts, *A fejedelem a szépirodalom tükrében. "Rubicon" 2004/1, XV év. 139, s. 26-33.*

³ J. Hvišč, *Historická próza*. Bratislava 1988, s. 15.

⁴ M. Pišút, *Počiatky básnickej školy štúrovej*. Bratislava 1938, s. 199-200.

Táto Kalinčiaková "inakosť" sa prejavovala nielen v ideových, ale aj literárnoestetických názoroch (diskusia okolo Maríny, chápanie ľudovej slovesnosti):

Neraz sme sa hádali (s L. Štúrom, poz. PK) ...moja mienka bola vždy tá, že pieseň a povesť národná síce charakterizuje názor sveta, spôsob myslenia, cit, letoru, ruch duše istého národa a že vždy musí byť základom umenia národného, ale predsa preto nikdy nie je umením⁵.

Ideová koncepcia Tomášikovej novely *Kuruci* plne rešpektovala projekt slovenskej vzájomnosti J. Kollára a porevolučných utopistických vízií L. Štúra o slovenskej budúcnosti. Autor síce rešpektoval realitu uhorskej štátnosti, ale prirodzene deklaroval aj právo Slovákov a ostatných slovanských etníc na rovnoprávne postavenie v spoločnej vlasti. Sama Tomášika preslávila najmä hymnická pieseň *Hej Slováci!* (v českej verzii *Hej Slované!*). Neskôr, v tzv. matičnom období, 1864–1876, napísal šesť prozaických textov (posledná v poradí novela *Kuruci* vyšla v časopise "Orol" VII, 1876), pričom celé toto obdobie sa intenzívne venoval aj štúdiu historických prameňov z obdobia 16.–18. storočia. Svoju spisovateľskú prácu vnímal ako dôležité poslanie evanjelického vzdelanca v intenciách Štúrom kanonizovaného národno- výchovného projektu. Chcel dokázať, že hrdinské dejiny Uhorska (protiturecké a protihabsburské vojny) si nemôžu privlastňovať iba Maďari. Poukazoval na multietnický charakter uhorského štátu, ktorý sa s postupom 19. storočia stále výraznejšie maďarizoval.

Kým hrdinami Kalinčiakových próz sú často slovenskí zemanovia, príslušníci nižšej vrstvy uhorskej šľachty, tak S. Tomášik sa na hrdinov z tohto stavu díval s istým dešpektom a favorizoval skôr tzv. slovensko-slovanské ľudové typy: príslušníkov ľudových vrstiev, ktorých vedú vzdelaní národní buditeľia a spája ich pokrvné slovenské puto. Práve tieto postavy stoja v priamej opozícii voči namyšleným magnátom (Maďari), nerozhodným zemanom a mešťanom (Uhri) a nepriateľským Nemcom. Možno to dokumentovať už v úvodných častiach novely:

...i krv i život za vlasť, totiž za ten ľud, ktorý vo vlasti tejto žije a ktorý je krv z mojej krvi... vďaka dám i život svoj za jeho život... Mňa len to mrzí, že naši zemanovia slovenskí tak opovrhujú ľuďom, z ktorého pošli, za cudzotou pachtia a s najväčšou ľahkomyselnosťou odhadzujú od seba svoje po otcov zdedené mravy, obyčaje, reč⁶...

Tomášikove postavy zo všetkých sociálnych vrstiev vypovedajú a konajú bez hlbšej motivácie, a tak sa stávajú iba čiernobielymi figúrkami, ktoré autor posúva na šachovnici stredoeurópskych dejín podľa vlastných pravidiel a predpisov. Celková poetologická štruktúra novely však dokazuje, výchovno-vzdelávací zámer autorskej stratégie. Je to forma beletristicky pospájaných historických faktov

⁵ J. Kalinčiak, *Dielo I a II. Zlatý fond slovenskej literatúry*. Bratislava 1975, II, s. 318–319.

⁶ *Ibidem*, s. 423.

a dokumentov s nevyhnutnými prvkami ornamentalizácie (dobrodružnosť, napätie, opisy prírody), ktoré mali zaručiť efektívnejší čitateľský ohlas. Historické udalosti však často prerastajú "autora beletristu" a výrazným spôsobom menia celú textovú stratégiu. Tomášikove prózy predstavujú vo vývine slovenskej historickej prózy istý paradox, na ktorý upozorňoval aj O. Čepan "...umelecky vyspelejší romantik J. Kalinčiak stojí na jej začiatku, archaickejší a umelecky nevýrazný klasicizujúci S. Tomášik v záverečnej etape... ide o preromantického národovca, ktorý vychádzal z obrodeneckej historiografie"⁷. Tieto tendencie pomenúval aj J. Hvišč⁸, poukazujúc na to, že odklon slovenskej historickej prózy od umeleckosti sa vyvažuje príklonom k:

- 1) deklamatívnosti (rešpektovanie požiadaviek čitateľského publika)
- 2) tendenčnosti (násilná aktualizácia historických udalostí),
- 3) uniformite (podriadenie sa štúrovske – kolektivistickému modelu kultúry),

čím sa formoval utilitárny typ národného historizmu, ktorý mal obranný ideovo-politický charakter a stal sa hnacím motorom slovenského národnobuditeľského hnutia.

*

Ján Kalinčiak bol ľudsky i svetonázorovo ukotvený vo vzdelaneckom prostredí slovenskej evanjelickej cirkvi (narodil sa v rodine evanjelického farára) i krajinskej (uhorskej) tradície. Jeho matka, Terézia Ruttkayová, pochádzala z turčianskej zemianskej rodiny z Vrútok a mladého Kalinčiaka vychovávala v duchu zemianskych rodových tradícií. Veľmi zanietené píše o tom autor aj vo Vlastnom životopise:

Matka zas pochádzala zo starej zemianskej rodiny a rada rozprávala o rodinných pomeroch svojich a o pomeroch zemianstva vôbec... podaniami o rodinách zemianskych celej turčianskej stolici od nepamäti sveta a povestami národnými ustavične zušľachťovala detinstvo moje... vpil som do seba spôsob zmýšľania nášho zemianstva⁹.

Napísal vyše desať historických próz, ale zaujímavé je to, že debutoval ako autor satirických próz a rovnako jeho vrcholným dielom je groteskne ladená novela *Reštavrácia* o svojských maniérach hornouhorských zemanov z polovice 19. storočia. Ako sme už vyššie naznačili J. Kalinčiak "bránil estetické pred ideologickým" a túto tézu sa snažil uplatňovať v procese tvorby. Okrem iného to znamenalo, že "jeho zásluhou slovenská historická novela prekročila tradičné vlastenecké horlenie"¹⁰, a práve "zemianske novely": *Svätý duch* a *Reštavrácia* sa považujú za kľúčové a novátorské texty v kontexte počiatkov novodobej sloven-

⁷ O. Čepan, *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava 1963, s. 241.

⁸ J. Hvišč, *Vývinové problémy slovenskej historickej prózy*. "Slovenská literatúra", 23, 1976, č. 1, 71–72.

⁹ J. Kalinčiak, *Dielo I a II. Zlatý fond slovenskej literatúry*. II, op. cit., s. 330–331.

¹⁰ J. Hvišč, *Vývinové problémy slovenskej historickej prózy*, op. cit., s. 78.

skej prózy, ba dokonca možno o nich uvažovať aj v širších stredoeurópskych súvislostiach.

Novelu *Svätý Duch* možno čítať aj ako prerozprávanie ľudovej povesti o zaniknutej dedine s rovnomenným názvom, ktorú na výstrahu vypálili po porážke povstania F. Rákociho II. Autor o tom podáva informáciu v záverečnom odseku – epilógu:

Svätý Duch, Svätý Štefan a ešte jedna dedina je ohňom so zemou zrovnaná i neušla tam smrti ani jedna živá duša... Na deň Všetichsvätých počuť tu po polnoci bolestne hučať zvony i spod zeme vať ohnivé vojsko, robiace poctu nevinne zahynutým¹¹.

Príbeh je rámcovaný "hrdinskou životnou epizódou" mladého zemana Stanislava, ktorý po návrate zo štúdií si zamiluje nielen krásnu "susedoviu Aničku", ale po rozhovore s otcom, "starým kurucom" aj ideu slobody, ktorú v tom čase stelesňoval odbojný hrdina a o ochránca aj liptovských zemanov F. Rákoci II. Hrdina je "hodný šuhaj", syn Tatier a krásnej slovenskej prírody, personifikovaný symbol slobodomyselnosti, zemianskej cti a oddanosti. Z týchto ideových platforiem vychádzal autor aj pri kompozičnej výstavbe, ktorá vznikala akoby prevrstvovaním troch príbehov: 1) intímno-subjektívneho (láska, sobáš, rozlúčenie a smrť), 2) rodinno-regionálneho (na podnet otca Václava sa uvedomuje nielen syn, ale aj liptovskí zemanovia, ktorí sa postavili na stranu protihabsburských povstalcov), 3) uhorsko-vlasteneckého (boj otca a syna bo boku F. Rákociho v bitke pri Trnave).

Autor aj v tomto texte zámerne rezignuje z foriem "patetických megararácií" a tézovitého budovania ideologických konštrukcií. "Objektívny" obraz kuruckého povstania je iba pozadím, objavuje sa iba ako fragment, súčasť vášnivého individuálneho príbehu s tragickým koncom. Práve týmto "pozahistorickým" budovaním sujetu sa narúša typická modelová opisnosť "historických reálií" a zjemňovaním pátosu sa prehľbuje kvalita a jedinečnosť umeleckej výpovede, čo sa transparentne ukazuje najmä (aj) v priamej konfrontácii s prózami Tomášika.

*

V novele *Kuruci*, ktorá završuje Tomášikovu spisovateľskú cestu, možno odkryť takmer všetky typické znaky tzv. slovenskej národnobuditeľskej prózy. Ide o umelecky menej vydarený pokus o prerozprávanie "veľkého historického príbehu" ktorý je presne rámcovaný historicko-verifikovateľnými faktami: 1) Úvodná časť (uväznenie): "Nešťastná bola to noc 18. apríla 1701 pre odbojnú šľachtu, zhromaždenú na zámku vo Veľkom Šariši u kniežaťa Františka Rákociho!"¹² 2) Záverečná časť (vyhnanstvo a smrť):

¹¹ J. Kalinčiak, *Dielo I a II. Zlatý fond slovenskej literatúry*. II, op. cit., s. 309.

¹² S. Tomášik, *Ohne na Muráni (Výber z próz)*. Bratislava 1971, s. 425.

Ned'aleko Paríža nachádzala sa pustovňa trapistov. V tomto kláštore, v ktorom zbožní rehoľníci nikdy jeden k druhému slovíčka neprehovoria, vyjmúc pozdravu ‚memento mori‘, žil Rákóci dva rok. Stade prešiel cez Španielsko do Turecka, kde roku 1735, dňa 8. apríla púť života trnistú dokonala¹³.

V úvodnej časti predstavuje autor aj trojicu hrdinov, „minikolektív“, symbolizujúci budúcu „národno-reprezentatívnu“ elitu slovenského národa. Všetci traja vyšli z ľudového prostredia, sú národne uvedomelí a vzdelaní. Do veľkého príbehu vstupujú nečakane, náhodne, takmer nepripravení, ale rýchlo sa stávajú presvedčenými kurucmi, neskôr aj veliteľmi až vo funkcii „osobných strážcov“ F. Rákociho. Novela je však viac historiografickým náčrtom veľkej histórie a tomu sa zákonite prispôsobuje aj autorská kreácia individuálnych osudov. Hrdinovia dôkladne naplňajú Tomášikovu predstavu historickej prózy tak v rovine kompozičnej aj ideovo-tematickej. Sú nielen tvorcami a hýbateľmi mnohých dobrodružných epizód a veľkého príbehu povstania, ale aj hlásateľmi vážnych a hlbokomyseľných myšlienok o sociálnej a národnej spravodlivosti, ktoré však v novele takme vždy vyznievajú falošne a tézovito. Na ilustráciu uvedieme príklad:

Či my Slováci sami nezadáваме sa často čo slepý nástroj pre cudzie ciele? Či snáď náš národ odsúdený je na to, aby druhým za nástroj slúžil a za svoje obete krvi i majetku nepožil sám ani mak slávy a úžitku?¹⁴

Typické pre Tomášikovu textovú stratégiu je aj rozsiahle opisovanie a komentovanie zákulisnej veľkej politiky panského „fígľa“, ktoré je vždy v konečnom dôsledku nasmerované proti malým národom a sociálne slabým sedliakom, teda v základných princípoch aj proti slovenskému etnickému spoločenstvu. Hrdinovia síce udatne bojujú na strane spravodlivosti, ale sú skeptickí, lebo nevidia zmysel vlastného individuálneho činu pre širšie slovenské národné spoločenstvo, ktoré nemá v Uhorsku rovnoprávne postavenie s „vládnucimi“ Maďarmi. Národný buditeľ S. Tomášik využíva historickú prózu aby ponúkol čitateľom: 1) vlastnú subjektívnu interpretáciu uhorských dejín, alternatívu voči tiež tendenčnej maďarskej historiografii, 2) „objektívny“ a pútavý obraz národnej histórie Slovákov v uhorskom i európskom kontexte. Na rozdiel od Kalinčiaka, ale aj iných autorov historických próz (Ľ. Kubáni, J. Francisci...) sa tu oveľa výraznejšie prezentuje autorská túžba „vychovávať a poučať“ a tým aj primárne zdôrazňovať mimo-literárne (mimoestetické) poslanie historickej prózy a literatúry vôbec a to akcentovaním národno-obrannej funkcie literatúry.

V textoch S. Tomášika sa postavy prispôsobujú tzv. vševedúcemu rozprávačovi historických udalostí. Novela sa tak ochudobňuje o hodnotnejšie a subtilnejšie individualizovanie vtedajších ľudských osudov. Psychologická prepraco-

¹³ S. Tomášik, *Ohne na Muráni (Výber z próz)*, op. cit., s. 484–485.

¹⁴ *Ibidem*, s. 440.

vanosť aspoň niektorých postáv sa zamenila na povrchné zaznamenanie ich osobných avantúr v dramatických časoch kuruckého povstania. Ich rola je druhoradá a doplnková s cieľom ozvlášťovať a ornamentalizovať príbeh. V *Kurucoch* sa individuálny(e) subjekt(y) transformuje(ú) do modelových štruktúr kolektívnych hrdinov, tzv. romantického kolektívneho (ľudového, národného) subjektu. Slovenskí hrdinovia konajú v zmysle "všetci za jedného, jeden za všetkých", vyjadrujú aj autorovu túžbu po zjednotení slovenskej inteligencie, ktorá by mohla stáť na čele širšej ľudovej pospolitosti (v románe je to armáda kurucov). Tomášikove postavy konajú a premýšľajú neadekvátne dobe v ktorej sa ocitajú, autor ich pretvára "na vlastný obraz", túži po ideálnych postavách, ktoré by mohli byť morálnym vzorom pre potenciálnych čitateľov. Ide o príslušníkov inteligencie, ktorí vyšli z ľudu a k ľudu sa vracajú. Nešetria chválou "ľudových" Slovanov a hanou šľachty. Slovenský (hornouhorský) zeman nie je dobrý, ale maďarský je ešte horší a celkom najhorší je Nemec. Rovnako ani kurucká idea F. Rákociho nie je z pohľadu slovenských hrdinov optimálna, ale zradcovská politika Ocskaja je horšia, a najhorší je opäť nemecký labanc.

Čo bude z nás ? I my s Maďarmi i Ocskay a Trenčanský s Nemcami proti nám vydobýť chceme slobodu a ľudské práva národu nášmu... Nás osud viaže k Rákocimu, lebo známe, že nás Nemec už mnoho ráz oklamal... My Slovania tvoríme väčšinu obyvateľstva Uhorska. Keď sa vymaníme spod jarma nemeckého, ľahko sa porátame s takými ľuďmi, akými sú Rákoci a Bercsényi¹⁵.

*

Príbeh zo *Svätého Ducha* sa síce realizuje tradičným objektivizujúcim naratologickým postupom (er – forma), ale dominantné postavenie v príbehu má "konajúci subjekt" Stanislav, ktorý si v príbehu postupne uvedomuje svoje vlastné Ja. Najpv je apatický a nerozhodnutý, ale postupne sa stáva romantickým mužom činu, ktorý si uvedomuje vážnosť svojich rodových i rodinných zemianskych tradícií tým, že sa dobrovoľne vydá na nebezpečnú cestu do tábora F. Rákociho. Tento rázny krok ocení jednak jeho otec: "Môj syn vie nielen slovami sa oháňať, ale i robiť – on sa pozvolil i keď ste vy všetci mlčali"¹⁶, ale aj prítomní zemanovia: "Je to predsa len hodný šuhaj... že je vraj syn sveta..."¹⁷. Možno, že nie je ideálnym hrdinom v zmysle štúrovsko-hurbanovskej koncepcie, veď nesníva a nepremýšľa v intenciách národného kolektívu a nerieši veľké problémy uhorského štátu a fiktívneho slovanského národa, ale spolu so svojim otcom bráni starý poriadok, zemianske práva a česť, ale aj uhorskú nezávislosť. Je to mladý romantik, ktorý takmer v typickej "sládkovičovskej symbióze" miluje svoju vlasť i Aničku, muž

¹⁵ Ibidem, s. 483.

¹⁶ Ibidem, s. 291.

¹⁷ Ibidem.

činu, ktorý však rešpektuje otcovské názory a tradície. V priamej opozícii stojí nepriateľský veliteľ Böckl, prototyp zlého Nemca, ktorý uráža zemanov, zvádza Stanislavovu milú a tak sa stáva "dvojitým" osobným nepriateľom hlavného hrdinu. Nakoniec v záverečnom súboji obaja zomierajú.

*

Jedným z hrdinov (podobne ako u Tomášika) je aj hrdinský vodca F. Rákoci, ktorý najprv vstupuje do vedomia liptovských zemanov a potom aj do súkromného života hlavného hrdinu Stanislava. Vystupuje ako symbol uhorskej nezávislosti, ale najmä ako prizvaný ochranca zemianskych privilégií: "Páni bratia, slávne zemianstvo! Prišiel som k vám na žiadosť vašu, ničím vás nelákajúc pod moje zástavy... ja za vás hotový som umierať..."¹⁸. Kým táto idealizácia je primeraná, tak v Tomášikovej novele *Kuruci* sa Rákocimu prisudzuje rola národného buditeľa, dokonca v intenciách vykonštruovanej ideológie slovanskej vzájomnosti:

I pokladám si za česť i ja čo reprezentant Maďarov, že mi je dopriate do bližšieho priateľského zväzku vášho vstúpiť a spolu uisťujem ako bratov Poliakov, tak i bratov Rusov, že maďarský národ i so svojimi spoluobyvateľmi slovanským i, ktorí sú rovnako nenávidenými Nemcami utlačovaní, hotový je vstúpiť do bratského slovanského zväzku¹⁹.

Prírodzene, že Kalinčiakove postavy neprezentujú takéto "radikálne formulácie", ale ani výraznejšie neprekračujú ideologicky vymedzené schémy a stereotypy rešpektujúce opozíciu MY (uhorskí zemanovia, Slováci, kuruci ...) ONI (nemeckí dobyvatelia, labanci a ich velitelia...). Badateľná je však výraznejšia snaha o subjektivizáciu prozaického textu a subtilnejšiu lyrizáciu, pričom autor je najpresvedčivejší práve v úvodných, kapitolách, kde sa postupne odкрýva životný príbeh mladého zemana, vzdelanca Stanislava. Tento komorný príbeh sa výrazne mení, keď hlavný hrdina vstupuje do arény veľkých dejín protihabsburského povstania. Na rozdiel od S. Tomášika, kde hrdinovia prežívajú povstanie od začiatku do konca, Kalinčiak opisuje iba epizódu, ktorá však výrazne preveruje morálne kvality hrdinu. Jeho tendovanie k ideologizácii (oslava uhorskosti a zemianskosti), sa však znižuje výrazným autorským odstupom od historickej témy. Podobne ako v *Reštaurácii* aj štýl *Svätého Ducha* je nadľahčený a popretkávaný humorom a jemnou iróniou. Slovenskosť ako kľúčovú hodnotu vtedajšej národnobuditeľskej ideológie, prezentuje Kalinčiak nie cez fiktívnu kollárovsko-štúrovskú slovanskú ideu, ale cez rešpektovanie reálneho stavu slovenského etnického spoločenstva: 1) ukotvenosť v slovenskej zemi, spätosť s prírodou a jazykom, 2) príslušnosťou k zemianskemu stavu. Zaujímavé je aj to, ako autor opakovane predstavuje sym-

¹⁸ J. Kalinčiak, *Dielo I a II. Zlatý fond slovenskej literatúry*, op. cit., s. 295.

¹⁹ *Ibidem*, s. 445.

biózu zemianskeho a sedliackeho, keď ukazuje, že uhorský stavovský patriotizmus sa nevyučuje a slovenským etnickým vlastenectvom²⁰. V tomto príspevku sme aspoň čiastočne načrtli ako sa v dvoch textoch prezentujú nielen odlišné pohľady na povstanie F. Rákociho, ale aj dva varianty poetiky prozaického textu z polovice 19. storočia. Záverom možno skonštatovať, že u Tomášika je badateľný výrazný príklon k výchovno-vzdelávacej funkcii národnej literatúry a presadzovanie ideológie slovanskej vzájomnosti. Naopak, u Kalinčiaka ide o výraznejšiu umeleckú štylizáciu a individuálnejšie uchopenie témy formou voľnejšej a ideologicky menej zviazanej výpovede, kde v popredí nestojí anonymný národný kolektív (Uhorsko či Slovensko), ale živí jednotlivci a užšie komunity ako rodiny, dediny, mestečká a regióny.

Literatúra

- O. Čepan, *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava 1963.
- I. Halász, *Slovanskosť, slovenskosť a uhorský patriotizmus*. In: *Alexander Rudnay a jeho doba*. Pilíšska Čaba 2000, s. 149–155.
- J. Hvišč, *Vývinové problémy slovenskej historickej prózy*. "Slovenská literatúra" 23, 1976, č. 1, s. 81.
- I. Kafer, *Dona nobis pacem*. Piliscsaba 2005, s. 152–187.
- J. Kalinčiak, *Dielo I a II. Zlatý fond slovenskej literatúry*. Bratislava 1975.
- M. Pišút, *Počiatky básnickej školy štúrovej*. Bratislava 1938.
- B. Pomogáts, *A fejedelem a szépirodalom tükrében*. "Rubicon" 2004/1, XV év. 139, s. 26–33.
- S. Tomášik, *Ohne na Muráni* (Výber z próz). Bratislava 1971.

²⁰ K tomu pozri: I. Käfer, *Dona nobis pacem*. Piliscsaba 2005, s. 152–187 a I. Halász, *Slovanskosť, slovenskosť a uhorský patriotizmus*. In: *Alexander Rudnay a jeho doba*. Pilíšska Čaba 2000, s. 149–155.